

”the hade slagit huart annan pust” – Beskrivningar av misshandel i Enköpings tänkeböcker 1540–1579

Asbjørg Westum

Inledning, syfte och bakgrund

I mitten av 1300-talet introducerades en ny lagsamling som med smärre justeringar kom att gälla fram till 1734.¹ Lagen fick namnet Magnus Erikssons stadslag (MEST) efter den dåvarande kungen, och den skulle vägleda arbetet i de rådstugurätter som inrättades i varje svensk stad med stadsprivilegier. Lagens Konungabalk fastställer att alla ärenden som tas upp i rådstugurätterna ska protokollföras, att detta ska göras på svenska, och att ”[d]en som skall vara stadens skrivare eller kan väljas därtill, han skall vara svensk och aldrig utländsk” (MEST, Konungabalken VI; se Larsson 2003: 80–85). Enligt Inger Larsson (2003: 54) är Magnus Eriksson ”utan tvekan den av våra medeltida kungar som betytt mest för etablerandet av svenskan som skriftspråk inom administration, förvaltning och rättsutövning”.

Stadsskrivare utsågs, och dessa gjorde anteckningar vid rådstugurätternas sammankomster som sedan renskrevs och sammanställdes i det som efter tysk modell kom att kallas tänkeböcker. I städernas protokoll samlas ärenden av såväl administrativ och kameral art som brottmål av olika slag (Moberg 2010: 109). De äldsta bevarade tänkeböckerna kommer från Arboga (1451) och Jönköping (1456), medan Stockholms tänkeböcker (1476–1636) med god marginal är de mest omfattande (se Pettersson 2017: 41). Enköpings tänkeböcker, som denna undersökning bygger på, är av betydligt senare datum än de nyss nämnda och omfattar perioden 1540–1599 (Ljung 1960–1966).

Enköping var en mycket liten stad på 1500-talet.² År 1571 registrerades 108 hushåll varav 14 var änkor och fyra var ogifta (Ljung 1963: 424). Stadens betydelse för frakt av järnmalm över Mälaren till Stockholm och Södertälje medförde dock en tillväxt så att befolkningen år 1599 utgjordes av 123 hjonelag och 138 år 1613 (Ljung 1963: 424). Rättegångar hölls oftast i rådstugan som låg vid stadens torg, även om det förekom att de hölls hemma hos någon av borgmästarna (Ljung 1963: 114). Enligt MEST (Rådstugubalken II), skulle det vara tre rådstugumöten per vecka: måndagar, onsdagar och

¹ Under samma tid utarbetades även Magnus Erikssons landslag som gällde utanför städerna. Lagarna är till stor del identiska, men skiljer sig i så måtto att stadslagen tar upp förhållanden som specifika för städer, exempelvis sådant som rör handel och sjöfart. Under 1400-talet reviderades lagen i viss mån, och fick då namnet Kristoffers landslag efter den dåvarande regenten Kristoffer av Bayern (se vidare Wendt 1997).

² Enköping fick sina stadsprivilegier år 1413 av Erik av Pommern (Ljung 1963, s. 28).

lördagar. Det fanns i Enköping en uttalad ambition att följa lagens föreskrifter, men i praktiken förmådde man inte alltid göra det (Ljung 1963: 251). Enligt lagen skulle också alla ärenden som togs upp i städernas rådstugor protokollföras, men i Enköpings tänkeböcker finns en del uppenbara glapp. Som läsare kan man lätt identifiera sådana glapp när det i ett protokoll står att ärendet i fråga hänskjuts till nästa rådstugumöte, men aldrig någonsin återkommer i tänkeboken (se Ljung 1963: 263–272).

Ämnet för denna artikel är Enköpingsprotokollens beskrivningar av brott som i nutida svenska skulle benämnas *misshandel*, dvs. när någon ”tillfogar en annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta eller försätter honom eller henne i vanmakt eller något annat sådant tillstånd” (Brottsbalken 3 kap. 5 §). Ordet *misshandel* började användas i vår tids betydelse i mitten av 1800-talet, och kan därför verka anakronistiskt i en studie av 1500-talets språkbruk, då ordet hade de mer allmänna betydelserna ’förseelse’, ’ogärning’, ’synd’ (SAOB). En samlingsbenämning för misshandelsbrott under 1500-talet var *övervåld* (SAOB; se även Söderwall [*ivirvald*]), men detta ord har med tiden fått en annan betydelse. I MEST kallas brott av den aktuella typen om *såramål*, men eftersom detta ord numera är föråldrat, har jag uteslutit det som övergripande term. Av dessa skäl har jag därför valt att hålla mig till ordet *misshandel* när jag refererar till de aktuella brotten generellt.

Syfte och frågeställningar

Studiens syfte är att undersöka hur misshandelsbrott beskrivs i protokoll från Enköpings rådstuga 1540–1579 och med utgångspunkt i brottsbeskrivningarnas språkliga utformning diskutera relationen mellan muntlighet och skriftspråklig konventionalisering i det framväxande juridiska språkbruk som stadsskrivarnas protokoll representerar. Undersökningen utgår från följande frågeställningar:

- Hur konstrueras brottsbeskrivningarna grammatiskt?
- Hur kan brottsbeskrivningarnas grammatiska konstruktion kopplas till processrättsliga förhållanden i 1500-talets Sverige?

Anledningen till att jag valde misshandelsmål är, för det första, att beskrivningar av sådana brott är väl representerade i Enköpings tänkeböcker och därför ger underlag för ett i sammanhanget stort material. För det andra kan misshandel utföras på många olika sätt, exempelvis med olika vapen och med olika skador som resultat. Sådana förhållanden kan potentiellt komma till uttryck i brottsbeskrivningarna, och den grad i vilken de gör det kan säga något om förhållningssättet till skriftspråklig juridisk precision.

Såramålsbalken i Magnus Erikssons stadslag

Rättesnöret för de domar som avkunnades vid misshandel var Såramålsbalken (SBI) i MEST, dvs. den ”balk som handlar om straff för sår tillfogande” (Söderwall M–T).³ Misshandel resulterade nästan undantagslöst i böter, vars omfattning enligt lagen skulle avgöras av hur dådet utförts, vilka konsekvenserna för brottsoffret blev och – i viss mån – vem som utsattes för brottet, samt när och var brottet utfördes. Om misshandeln ledde till stympning eller bestående lyte, skulle högre böter utdömas än om våldet var av lindrigare art. Att slå ”sitt eget tjänstehjon för att fostra det till goda gärningar” (SB I, XVII) var ogillt så länge inga synliga skador kunde påvisas, medan däremot alla anslag till att skada ”fogden, borgmästarna, rådmännen och stadens skrivare” (SB I, XVIII) belades med dubbla böter. Under jul och påsk samt ”mellan pingst och förra Vårfrudagen” (SBI, I) var det också belagt med dubbla böter om man gjorde sig skyldig till misshandel. Slutligen spelade också gärningsmannens ålder en viss roll för straffet, men endast i det fall det begåtts av en *övermaga*, dvs. en minderårig ”som är sju år gammal eller yngre” (SBI, XIX). Ett sådant brott var ogillt även när det resulterade i *sår* eller *blodvite*.

Ur ett modernt perspektiv skulle nog de flesta misshandelsbrott som tas upp i SBI betraktas som allvarliga. I lagparagraferna föreskrivs exempelvis hur det ska dömas när någon hugger av tummar eller tår på någon annan, hugger någon i ryggen, ansiktet eller någon annan kroppsdel. De skador som uppstår genom denna typ av misshandel har i MEST en särskild term, *fulla sår*, som avser sår som tillfogats någon med svärd, spjut eller kniv (Holmbäck & Wessén 1962: 202). MEST (SBI, III) preciserar begreppet på följande sätt: ”näsan av, öga ut, öra av, en hand eller fot av”. Av något lindrigare art är *köttsår* ’sår i kroppens köttiga delar’ (SAOB), och att bli *slagen blå eller blodig* (SBI, IX). Återkommande termer i SBI är också *lyte*, *stympning* och *lemlästning* som används för att beskriva bestående funktionsnedsättande konsekvenser av misshandel. Därutöver tar MEST upp de lindrigare misshandelstyperna *kindpust* ’örfil, slag i ansiktet’ och *hårdrag* ’slita någon i håret’ som båda är belagda i fornsvenskan (Söderwall M–T; A–L; se även SAOB). Att dessa brott ses som lindrigare framgår av att de jämfälls med att någon drar en kniv och ”ej kan göra skada därmed” MEST (SBI, XII).

Tidigare forskning

I Sverige har juridiska ärenden dokumenterats skriftligt sedan mitten av 1400-talet, men inte förrän på 1600-talet fanns några föreskrifter för hur sådana protokoll skulle skrivas (Pettersson 2017: 63; Lönnroth och Pettersson 2023: 140). Det kan dock ha funnits förebilder och mönster av olika slag, precis som det gjorde för olika typer av brev (Larsson 2003). Dessutom var det nordtyska

³ Avsiktlig misshandel tas upp i Såramålsbalken I (SB I), medan sådana som gjorts av våda, avhandlas i Såramålsbalken II. Den senare typen av brott behandlas inte i denna artikel.

stadsböcker med rötter i latinska källor som stod som modell för de svenska tänkeböckerna, så därifrån kom säkerligen en viss påverkan, åtminstone vad gäller Stockholms tänkeböcker, men det är ovisst i vilken grad (Moberg 1989: 26–29; 2010). Som framgår av Carlquist (2000), hade vissa konventioner för hur protokollen skulle skrivas i alla fall uppstått redan på 1500-talet, vilket också bekräftas av Pettersson, vars undersökning också gäller Stockholms tänkeböcker (Pettersson 2017: 64; 210–213; 216–217; se även Westum, Salomonsson & Carlquist, under publ.).

Tänkeböckernas protokoll utgörs av renskrivna anteckningar som stadsskrivaren sannolikt förde under rådstuguförhandlingarna (Moberg 1989: 21; Carlquist 2000: 101). 1500-talets stadsskrivare befann sig ”i en gränsszon” mellan muntlig och skriftlig kultur (Carlquist 2000: 101) och deras uppgift var att utifrån muntliga föredragningar skapa skriftlig dokumentation som på ett korrekt och för ändamålet relevant sätt återgav förhandlingarnas innehåll. Från 1400-talets Stockholm finns exempel på långa och relativt detaljerade redogörelser för händelser i rättegångar om stöld, otukt och dråp, där skrivaren har försökt återge kärandes, svarandes och/eller vittnens muntliga utsagor (Moberg 2010: 111–116). Lönnroth (2007) har i en studie över 1600-talsprotokoll från Ekenäs i dagens Finland särskilt fokuserat på återgivningen av direkt och indirekt tal, vilket var ett vanligt stilistiskt drag i dessa protokoll (Lönnroth 2007: 181). Han poängterar dock att de renskrivna protokollen faktiskt endast är sammanfattningar av utsagorna i rättsalen, baserade på minnesanteckningar, och att återgivningen av muntliga yttranden därför i viss mån präglas av skrivarnas egna minnen, tolkningar och skrivvanor (Lönnroth 2007: 181–182). Lönnroth ansluter sig därmed till Moberg (1989: 21) och Pettersson (2017) som ser protokollen som ”summariska överföringar av förhandlingar och muntliga utsagor, och inte som direkta avskrifter av talspråk” (Pettersson 2017: 59).

Insikten om den inte alldeles entydiga relationen mellan faktiska muntliga yttranden och skriftlig dokumentation är grundläggande också för historiska sociolingvister som Culpeper & Kytö som betonar att ”no transcription is an exact copy of the original spoken language, but a subjective interpretation. It is safer to understand the term ‘recorded’ to mean ‘reconstructed’” (Culpeper & Kytö 2000: 178; se Biber & Finegan 1992: 702; Lönnroth 2007: 183–195; 238). Även om det förstås är mer eller mindre omöjligt att ordagrant minnas och citera muntliga uttalanden, kan rekonstruktioner ändå ha sitt värde i juridiska protokoll, för som Lönnroth säger är ”[k]ravet på precision och tillförlitlighet” viktigt i juridiska sammanhang, och ”[b]ruket av direkta citat kan bero på hur viktig en ordagrann formulering enligt skrivaren varit för det aktuella juridiska sammanhanget” (Lönnroth 2007: 188).

Därutöver har tveklöst städernas skriftbruksmiljöer och stadsskrivarnas individuella färdigheter haft betydelse för utformningen av de renskrivna protokollen. Enköpings skrivare hade av allt att döma inte någon omfattande utbildning, om någon alls, till skillnad från flera av Stockholms skrivare, och

de flesta stannade inte särskilt länge på sin post (Ljung 1960–1966: XX–XXXVIII). Förmodligen utgör detta åtminstone en del av förklaringen till att Enköpings protokoll över förtalsmål är kortare och strukturellt mer rudimentära än motsvarande protokoll från Stockholm (Westum, Salomonsson & Carlquist, under publ.).

Tänkeböckernas brottsbeskrivningar har mig veterligen inte varit föremål för några språkvetenskapliga närstudier. Brottmålen i sig har snarare avfärdats som rådstugornas ”rutinärenden” och protokollen beskrivs som kortfattade och formelartade (Moberg 2010: 111). Brottmål ingår i Pettersons (2017) undersökning, men då inte med fokus på brottsbeskrivningarna (se vidare nedan). Carlquist anser däremot att denna typ av rådstuguärenden ofta innehåller alldeles för många unika element för att ämna sig för studier av genremässiga förändringar, och att ”ju mer unikt ett ärende är, desto troligare är det att innehållet påverkar den språkliga utformningen” (Carlquist 2000: 102). De stereotypa och genrebyggande dragen därför skulle vara mer sällsynta i protokoll över brottmål än i protokoll över fastighetsöverlåtelse.

Studier av tänkeböckernas ordförråd har gjorts från flera olika perspektiv, men i det följande begränsar jag mig till sådana som har implikationer för de brottsbeskrivningar som analyseras i denna studie. Detta gäller framför allt Impola, Karonen & Lönnroths (2020) metodutvecklande kvantitativa undersökning av det tidigmoderna juridiska ordförrådet i domstolsprotokoll från Stockholm, Gävle, Ekenäs, Helsingfors och Åbo. Författarna framhäver ordförrådets betydelse i att detta ”avslöjar en hel del av den språkliga verklighet som präglat verksamheten i rådstugurätterna under tidigmodern tid” (Impola, Karonen & Lönnroth 2020: 268). Den kvantitativa analysen visar visserligen att formord som *och* samt *eller* är vanligast i materialet som helhet, eftersom dessa är nödvändiga ”för att över huvud taget sköta ärenden verbalt” (2020: 285). Av större intresse är dock de ord som ”är semantiskt mer innehållstunga” (2020: 283) och som därför säger mer om epokens juridiska fackspråk.⁴ Dessa ord utgörs av verb och ”innehållstunga substantiv som återspeglar den rättshistoriska kontexten” och som författarna därför etiketterar som *centrala* ord (2020: 286; 288). Undersökningen behandlar domböckerna som helhet och fokuserar alltså inte på någon särskild typ av ärenden, och till de vanligaste verben i det tidigmoderna juridiska fackspråket hör exempelvis *betala* och *begära* samt substantiven *tilltalade* och *rätten*.

Theresia Pettersson intresserar sig för tänkeböckernas språkliga utveckling och har därför undersökt förekomsten av juridiska pronomen, ordpar och nominaliseringar, då dessa stildrag ”kan antas representera ett mer komplext språkbruk” (Pettersson 2017: 176). I en analys av brottsbeskrivningar spelar juridiska pronomen ingen roll, och dessa lämnas därför åsido. Ordpar ses visserligen som ett mer ”tidstypiskt än genretypiskt” stildrag, men denna typ av uttryck har [f]unktionen att ringa in specifika betydelser av relativt komplicerad kognitiv art” (Pettersson 2017: 176).

⁴ Jfr Wendts undersökning av ordförrådet i Kristoffers landslag (1997:175–179).

Exempel på ett sådant ordpar från Petterssons material är *slogho och bultade* där båda orden kan sägas förstärka varandra (Pettersson 2017: 188). Pettersson finner att ordpar är återkommande i protokollen, vilket hon ser som ett tecken på ”en språklig medvetenhet om ordparens inbördes konstruktion, och att man snarare såg dem som fasta fraser med en specifik innebörd än som tillfälliga dubbeluttryck” (Pettersson 2017: 189). I protokoll över brottmål uppträder dock ordpar i mindre utsträckning än i inregistreringsärenden samt i tviste- och civilmål (Pettersson 2017: 190). Samma mönster uppvisar Petterssons analys av nominaliseringar, som ”används som kommunikativt verktyg för att skapa en mer specialiserad prosa” (Pettersson 2017: 193). Författaren kan skönja en generell utveckling mot flera sådana grammatiska konstruktioner mellan 1476 och 1626, men vad gäller brottmål är förekomsten av nominaliseringar stabil, och de är inte särskilt frekventa vare sig i brottmål eller andra typer av ärenden (Pettersson 2017: 196).

I Stockholms tänkeböcker som helhet präglas såväl ordförråd som ordbildning av ett omfattande lågtyskt inflytande, vilket är ämnet för Lena Mobergs doktorsavhandling (Moberg 1989). Hon finner att många ord och formelartade uttryck ”har sina direkta motsvarigheter i medellågtyskan, ibland med rötter i medeltidslatinet”, vilket också inkluderar ”den rättsliga terminologin” (Moberg 1989: 22). Men i detta avseende finns skillnader mellan de två skrivare som jämförs i avhandlingen: den av skrivarna som hade tysk bakgrund använde i mycket högre grad tyska ord och uttryck i sina protokoll än den skrivare som var av svenskt ursprung (Moberg 1989: 29–34; 253). Enligt Moberg kan man med goda skäl anta att ”gränserna mellan svenskt och tyskt i olika avseenden sannolikt varit oklara eller helt utsuddade” (1989: 29) för många av medeltidens stockholmare, något som också fick genomslag bland annat i det juridiska ordförrådet. Vi vet dock mindre om det tyska inflytandet på ord och uttryck i andra städers tänkeböcker, där tyskarna förmodligen var färre än i Stockholm.

Rådstuguförhandlingar från svenska senmedeltida städer och de protokoll som där skrevs måste förstås i ljuset av den tidens rättssystem. 1500-talets juridiska kontext präglades av en övergång från äldre rättstraditioner till mer formaliserade och statligt styrda rättsprocesser (Inger 2011: 135–144). Det germanska rättssystemet syftade till att upprätthålla fred inom lokalsamhället; Taussi Sjöberg (1996: 21) beskriver medeltida rättegångar och domar som ”förlikningsinstrument”. De nyare rättsprinciper som fick sitt stora genomslag först under tidigmodern tid syftade i stället till statlig kontroll över medborgarna genom bestraffning av lagbrytare (Lenman och Parker 1980; se Andersson 1998: 7; Ericsson 2003: 235).

Även processrätten förändrades. Vid de medeltida domstolarna var två former av förfaranden helt dominerande, nämligen edgärdsmanprocessen och nämndprocessen (Inger 2011: 61–62). Den förstnämnda processen, som är den mest arkaiska, krävde att de svarande skulle bevisa sin oskuld, förutsatt

att de inte hade blivit tagna på bar gärning. Annars, i mer oklara fall, var de svarande tvungna att bevisa sin oskuld med hjälp av vanligtvis 12 personer som svor att de kände denna och därför visste att han eller hon talade sanning. Det fanns uppenbara risker för mened i edgärdsmanprocessen, vilket i en svensk kontext först påpekades av påve Honorius III. Skyldiga skulle kunna frikännas på felaktiga grunder med löften om fördelar för de edsgärdsmän som var villiga att ställa upp till försvar (Inger 2011: 63). Men denna form av process fortsatte att användas till dess den förbjöds i lag under tidigt 1600-tal (Inger 2011: 64; se Tontti 2000: 113–128).

Under 1500-talet blev dock nämndprocessen allt viktigare, inte minst därför att Olaus Petri, som också var Stockholms stadsskrivare från 1524 till 1529, var en stark motståndare till det gamla systemet som han ansåg vara korrupt (Inger 2011: 63; Harrison och Eriksson 2010: 456–468, Pettersson 2017: 57). Förändringarna i processrätten påverkade tveklöst arbetet i domstolarna, inklusive rådstuguprotokollens innehåll och språk. Theresia Pettersson påvisar i sin omfattande diakrona undersökning av Stockholms tänkeböcker 1476–1626 att texterna mot undersökningsperiodens slut blir längre och får en högre grad av juridisk precision genom exempelvis ett mer ”diversifierat bruk av tempusformer” och ”ett ökat bruk av temporalabisatser” (Pettersson 2017: 211; se även Carlquist 2000: 110–111). En liknande tendens observerades i en jämförande studie av förtalsmål i Enköpings och Stockholms tänkeböcker under senare hälften av 1500-talet (Westum, Salomonsson & Carlquist, under publ.). De stockholmska protokollen var mycket mer utförliga och strukturellt mer komplexa än Enköpings, vilket kopplas till de pågående förändringarna i processrätten och de ökande beviskraven. Ett antagande är att dessa förändringar slog igenom tidigare i Stockholm, som var landets administrativa centrum, än i mindre städer.

Material och metod

Materialet för denna undersökning ingår i Sven Ljungs *Enköpings stads tänkeböcker 1540–1595* (1960–1966), som är en kommenterad utgåva av stadsskrivarnas renskrivna protokoll från rådstuguförhandlingarna. Från utgåvan excerperades samtliga fall av misshandel. Av utrymmesskäl begränsades tidsperioden till åren 1540–1579. Jag uteslöt dråp och hot om våld, som i dessa tänkeböcker består i att någon jagar en annan med eller utan tillhygge i syfte att skada denne, men utan att lyckas i sitt uppsåt.

Analysen bygger därför på 64 protokoll över domar för misshandel. I dessa protokoll, som alltså utgörs av renskrivna anteckningar från rådstugumöten, ingår totalt 77 beskrivningar av sådana brott. Skillnaden mellan antalet protokoll och brottsbeskrivningar beror på att ett och samma rättsfall kan omfatta fler än en våldshandling begångna av samma gärningsman, eller att protokollet behandlar två kontrahenter som misshandlar varandra, vilket följaktligen resulterar i minst två olika brottsbeskrivningar.

För analysen har jag inspirerats av Impola, Karonen & Lönnroth (2020) och deras resultat om centrala ord i tidigmoderna domböcker, dvs. innehålls-tunga verb och substantiv av rättshistorisk betydelse såsom *betala* och *begära*. I det följande använder jag termerna *centrala verb* och *centrala substantiv* för att referera till denna typ av ord i de analyserade brottsbeskrivningarna.

Det första steget i analysen var att kategorisera materialet utifrån den typ av misshandel som beskrivs, dvs. slag, hugg och/eller stick, hårdragning, bett och lemlästning. För att undersöka brottsbeskrivningarnas grad av språklig komplexitet, gjorde jag därefter en analys av deras grundläggande grammatiska struktur, dvs. om de utgörs av en verbfras (VP) eller en nominalfras (NP).

Brottsbeskrivningar som har en VP som grundläggande struktur byggs upp kring ett centralt verb, och innehåller oftast bestämmningar i form av direkt objekt och/eller adverbial. I analysen har jag endast fokuserat på de bestämmningar som hör till brottsbeskrivningen och utelämnat eventuella övriga bestämmningar. Exempelvis kan det direkta objektet referera till brottsoffret som i satsen *Per slog Olle*. I analysen kommer en sådan sats att behandlas som en brottsbeskrivning utan bestämmningar, eftersom det bara berättas att någon *slog*, och inte exempelvis hur, med vad, eller vilka skador som uppstod av slaget. Om satsen däremot kompletteras med ett adverbial som i *Per slog Olle i hans hem* eller *Per slog Olle med en hammare* betraktas adverbialen *i hans hem* respektive *med en hammare* som delar av brottsbeskrivningen eftersom de berättar var eller med vad brottet utfördes.

En del brottsbeskrivningar saknar ett centralt verb och byggs i stället upp av ett centralt substantiv som refererar till en viss typ av misshandel. Dessa NP kan också ha attributiva bestämmningar, men har det inte alltid. Det bör dock påpekas att NP som brottsbeskrivning oftast ingår i prepositionsfraser (PP) som egentligen beskriver den dom som fälldes eller varför någon ställdes inför rätta, vilket i tänkeböckerna uttrycks som *för en örfil*. Eftersom prepositionen inte tillhör brottsbeskrivningen, kategoriseras *örfil* som NP.

Sex olika stadsskrivare har fört pennan i de protokoll som analyseras i denna studie. Det kan förstås finnas individuella skillnader mellan dessa skrivare. Eftersom studiens syfte är att undersöka graden av språklig komplexitet i brottsbeskrivningarna i Enköpingsprotokollen som helhet, har jag valt att inte göra några jämförelser mellan enskilda skrivare.

De excerperade protokollen redovisas inte i sin helhet. Av utrymmesskäl, och för att framhäva brottsbeskrivningarna har exempelvis utmäta bötesbelopp strukits liksom andra uppgifter som inte har med brottsbeskrivningen att göra, utom i undantagsfall då en sådan strykning hade försvårat läsningen av brottsbeskrivningen. Om skrivarnas liv och bakgrund finns åtminstone en del uppgifter tack vare Sven Ljungs arbete (Ljung 1960–1966; 1963). De olika skrivarnas handstilar är också utförligt analyserade i Ljungs publicerade utgåva av tänkeböckerna, och där finns också enstaka uppgifter om vissa

skrivares språkbehandling (Ljung 1960–1966:X–LI). Däremot saknas explicita uppgifter om eventuell utbildning eller träning i skrivande.

Det är ett relativt begränsat antal brottsbeskrivningar som ingår i undersökningen. För att visa på proportionerna mellan olika typer av brott i materialet som helhet och brottsbeskrivningarnas grundläggande grammatiska konstruktioner har jag ändå valt att redovisa kvantitativa uppgifter i resultatpresentationens inledning.

Resultat och analys

Brottsbeskrivningarna i de undersökta protokollen har indelats i fem kategorier utifrån vilken typ av brottslig handling som åsyftas. Som framgår av Tabell 1 nedan är *slag* den överlägset mest frekventa kategorin med 53 belägg, medan *hugg och stick* representeras av 13 belägg. Något mindre vanligt var *hårdragning* med 9 belägg. För *bett* finns endast ett belägg, liksom för *lemlästning*. Tabell 1 ger också en översikt över brottsbeskrivningarnas grundläggande grammatiska struktur, dvs. om de utgörs av VP eller av NP där verb saknas. De VP som förekommer i materialet kan kompletteras av preciserande bestämmningar i form av direkta objekt eller adverbial. Dessa behandlas i samband med den mer detaljerade analysen av de enskilda brottsbeskrivningarna.

Tabell 1. Översikt över brottstyper och deras antal; brottsbeskrivningarnas grundläggande grammatiska struktur; antal förekomster av specifika verb och substantiv inom respektive VP och NP.

	Slag (53)	Hugg och stick (13)	Hårdragning (9)	Bett (1)	Lemlästning (1)
VP	<i>slå</i> (44)	<i>hugga</i> (7)	<i>hårdra</i> (3)	<i>bita</i> (1)	<i>hamla</i> (1)
	<i>(ut)giva</i> (4)	<i>sticka</i> (3)	<i>hårriva</i> (3)		
	<i>göra</i> (1)	<i>hugga eller sticka</i> (1)	<i>släpa</i> (1)		
		<i>rista</i> (1)			
NP	<i>pust</i> (1)	<i>stenshugg</i> (1)	<i>hårdrag</i> (1)		
	<i>blånad</i> (1)		<i>hårriv</i> (1)		
	<i>blodvite</i> (1)				
	<i>blånad och blodvite</i> (1)				

Beskrivningar av slag realiseras oftast genom VP med ett centralt verb; det konkreta verbet *slå* är det absolut vanligaste (44 belägg), medan de mer abstrakta *(ut)giva* (4) och *göra* (1) är betydligt mindre frekventa. Tre brottsbeskrivningar saknar verb och har en NP som centralt ord i brottsbeskrivningen. I fråga om *pust* 'örfil' är det slagets art som fokuseras, medan *blånad* och *blodvite* (2) handlar om brottsoffret skador. Det ska också påpekas att dessa NP, *pust*, *blånad* och *blodvite*, inte bara förekommer

självständigt i de nämnda verblösa brottsbeskrivningarna, utan oftast som bestämningar i en VP med *slå*, (*ut*)*giva* eller *göra* som centralt verb.

Misshandel i form av hugg och/eller stick beskrivs nästan uteslutande genom VP, där *hugga* har högst representation med 7 belägg, *sticka* (3) är mindre vanligt, men uppträder också i kombinationen *hugga eller sticka* (1). Därutöver används verbet *rista* (1). Det finns bara en NP i denna brottskategori, dvs. *stenshugg* (1).

Hårdragning tas upp i nio brottsbeskrivningar. Av dessa är de flesta grammatiskt uppbyggda utifrån en VP, där det centrala verbet är antingen *hårdrä* (3), *hårriva* (3) eller *släpa* (1). Denna typ av brott beskrivs i två fall även i form av NP i *hårdrag* (1) och *hårriv* (1).

I materialet finns endast ett exempel på att någon döms för att ha bitit en annan person, och i beskrivningen av detta brott är *bita* det centrala verbet. I kolumnen längst till höger redovisas ytterligare en brottskategori med endast ett belägg. Denna kategori har verbet *hamla* 'lemlästa' som centralt verb (Söderwall, A–L). *Bett* och *lemlästning* presenteras under samma rubrik i analysen nedan.

I det följande riktas uppmärksamheten mot brottsbeskrivningarna som helhet, så som de formulerades av Enköpings olika stadsskrivare. Redovisningen utgår från de brottskategorier som beskrivs i Tabell 1. Därefter analyseras de fullständiga brottsbeskrivningarnas grammatiska konstruktioner med fokus på om och i så fall vilken typ av bestämningar som används i de övergripande VP och NP som förekommer i materialet (se Tabell 1), samt hur och i vilken grad dessa bestämningar medverkar till att precisera och konkretisera brottsbeskrivningarna.

Slag

Totalt finns i materialet 53 belägg för *slag* (Tabell 1). De flesta beskrivningar av slag består av en VP med en eller flera bestämningar i form av direkt objekt och/ eller adverbial, men det finns undantag där brottsbeskrivningen endast består av det centrala verbet:

- (1) *Then tredie dagen augustii bleff nilss scomare sack för thet han slog Jöns olofsson Köpswen* (3.8.42)

I (1) berättas att Nilss Scomare dömdes för att han slog Jöns Olofsson, men inget sägs om hur många slag det rörde sig om, var slaget träffade, om tillhygge användes, eller om Jöns Olofsson fick några skador. På samma sätt förhåller det sig i ytterligare två protokoll (11 juni 1541; 7 juni 1560).

Slå + direkt objekt

Mer information, om än i varierande grad, ges dock i de övriga beskrivningarna av slag med ett centralt verb som huvudord. Det centrala verbet är oftast just *slå* (se Tabell 1), och detta följs i 27 fall av totalt 44

beskrivningar av slag (se Tabell 1) av direkt objekt utan tillägg av förklarande eller beskrivande adverbial. Av dessa förekommer uttrycket *slå någon pust* i 10 protokoll.⁵ Följande två protokoll är representativa för denna del av materialet:

- (2) *Jtem Pelle Pederson for han slog Gregers Nilson pust* (3.3.61).
- (3) *Ther Nest kummo för sitttande rätt, hustru Anna Mosse Jakopz, och tommas Jakopson om thet the hade slagit huart annan pust* (28.1.73).

Det är en mild typ av misshandel som beskrivs i citaten ovan; i (2) döms Pelle Pederson för att han slog Gregers Nilson i ansiktet, medan (3) berättar att Anna Mosse Jakopz och Tommos Jakopson båda ställs inför rätta för att slagit varandra på samma sätt. Som nämndes ovan jämför MEST detta brott med att dra kniv mot någon utan att skada denna. Samtidigt inskräper lagen att *om örfilen skulle resultera i skador "skall han bliva slagen vid käken"* (SB I, XII), dvs. bindas vid en 'påle eller stenstolpe vid vilken vissa bestraffningar verkställdes' (SAOB). Alla brott med beskrivningen *slå någon pust* döms i Enköping endast till böter, men av detta kan man inte dra någon säker slutsats om att skador *inte* uppstod på brottsoffret, och det är osäkert om lagens föreskrifter följdes till punkt och pricka. Det torde ändå vara ovanligt med skador till följd av en örfile, och kanske är det just därför som de aktuella brottsbeskrivningarna saknar bestämmningar som refererar till sådana. Av självklara skäl finns inte heller bestämmningar som refererar till vapen eller tillhygge, eftersom örfile utdelas med händerna.

Samma grammatiska konstruktion, dvs. *slå* med direkt objekt som enda bestämmning, uppträder därutöver i ett antal brottsbeskrivningar där det direkta objektet refererar till brottsoffrets skador. Detta gäller uttrycken *slå någon blånad*, *slå någon blodvite*, *slå någon blånad och blodvite*, *slå någon blått öga*, *slå någon sår och blånad* samt *slå någon (kött)sår*.

VP *slå någon blånad* återfinns i elva protokoll. Inget av de aktuella protokollen innehåller någon information om huruvida vapen eller tillhygge använts, eller om slaget utdelades med handen. Citaten ur nedanstående protokoll är typiska för denna del av materialet:

- (4) *Samma dag feste håkon Reff vt för han slog hustrv karin vj blånath* (20.12.40).
- (5) *16 Julij kom för retta Hustrv Marieth körlingx och warth sack för hon slog mattes j muremester gårdhen iij blånadher* (16.7.41).

⁵ Uttrycket *slå någon pust* används, förutom i de citerade brottsbeskrivningarna, i åtta protokoll: 13.9.40; 20.12.40; 13.9.42; 18.9.42; 23.3.64; 12.11.65; 29.5.77; 3.9.78.

I (4) berättas att Håkon Reff betalade böter för att ha slagit Hustru Karin sex blånader, och i (5) att Hustru Marieth Körling dömdes att hon slog Mattes i Murmästargården fyra blånader. Det centrala substantivet *blånad* kompletteras genomgående i protokollen av kvantifierande attribut (SAG 3: 38) som preciserar skadornas omfattning i form av antal blånader, vilket i det aktuella fallet rörde sig om *iiij blånadher* (5). Däremot sägs i denna typ av brottsbeskrivning inget om slagets art eller vilka av brottsoffrets kroppsdelar som drabbats. Ytterligare sex protokoll följer detta sätt att beskriva samma typ av misshandel.⁶

Ett protokoll uppvisar en variant på uttrycket *slå någon (en/et) blånad*, nämligen *slå någon blått öga*:

- (6) *Samme dag kom för rätta Heese Erick och clagade på Achus Jönsson att han hade hårdragit honom, och slog honom blått // öga* (7.6.60)

Achus Jönsson döms i fallet ovan för att ha slagit Heese Erick så att denne fick ett blått öga. Till skillnad från i de exempel som hitintills presenterats, sätts fokus här inte bara på skadan, utan också på den skadade kroppsdelens. Troligen är detta inte märkligare än att den aktuella skrivaren gjorde samma distinktion mellan *blånad/blåmärke* och *blått öga* som vi gör i dagens svenska. Enligt SBI, IX är det också värre att få en skada i ansiktet än på andra kroppsdelar där skadan kan döljas.

Det centrala verbet *slå* kan också ha *blodvite* som direkt objekt, som i följande protokoll:

- (7) *Same dagh kom hendrik karebindere hade slaget äskel ued korseth blod vithe* (29.5.71).
- (8) *Samme dagh kom för retten Eskel morttenson til Erik Kosemakare för han slog honom 2 blonnad och it bloduith* (2.3.56).

I (7) beskrivs hur Hendrik hade slagit Äskel så att blodvite uppstod, dock utan närmare preciseringar av vare sig var på kroppen skadan uppstod eller blodvitets omfattning. En precisering av det senare slaget ges däremot i (8), som också omfattar blånader, dvs. att Erik ställs inför rätta för att ha slagit Eskel två blånader och ett blodvite. Det centrala ordet *blodvite* preciseras således av ett kvantifierande attribut (SAG 3: 38), som i flera fall vad gäller blånader (se ovan).

Utöver de hitintills redovisade exemplen på att brottsoffrets skada fokuseras genom det direkta objektet till *slå* finns ett fall där den aktuella skadan beskrivs som *köttsår*, dvs. 'sår i någon av kroppens köttiga delar' (SAOB):

⁶ Uttrycket *slå någon blånad* förekommer därutöver i följande protokoll: 10.5.40; 12.7.40; 21.4.41; 2.3.56; 23.5.56; 15.7.58; 8.1.74.

- (9) *Samme dag kom för rette Daniels kirstin och hade slageth sin husman Markus kötsar (29.5.71).*

Kirstin döms i (9) för att ha slagit sin inhysesman (*husman*) så att ett köttår uppstod. Inga bestämmingar finns, varför inga upplysningar ges om vilken kroppsdel som skadades eller om huruvida Kirstin använde något tillhygge. Däremot säger MEST att om någon blir misshandlad så *köttsår* uppstår eller ”slagen blå eller blodig, utan att det blir fulla sår, då ska den dömde böta 12 mark, såvida han inte kan värja sig med sex edsgårdsmän (SBI, IX). Här poängteras således att detta brott är av en mildare art än om man misshandlar någon så att denna får *fulla sår* dvs. sår som tillfogats någon med svärd, spjut eller kniv vilket beskrivs i (29) nedan (Holmbäck & Wessén 1962: 202; se Söderwall, A–L).

Slutligen kan också direkt objektet till slå referera till det tillhygge som förövaren använde, och i båda fallen rör det sig om en yxhammare:

- (10) *Mondaghen nest före Exultatione sancte Crusis [13 sept] war bench gulsmed god för Niils timberman för han slog måns Badstugukar et yxhammas hug (13.9.40).*

- (11) *Jtem bötte hans hinderson för thet han slogh hans badzskär itt yxhammarz slagh (16.12.73).*

Som framgår av (10) döms Niils Timberman för att han slog Måns Badstugukar med en yxhammare, ett slag beskrivet som ett *hug*, medan (11) beskriver gärningen som ett *slagh*. Inget av protokollen antyder om var på kroppen slaget träffade. Misshandel av detta slag borde rimligen resultera i någon form av kroppsskada, men om detta talar inte protokollen.

Slå + adverbiala bestämmningar

Adverbiala bestämmningar till *slå* är relativt sällsynta i materialet, och det förekommer aldrig flera än två sådana i samma brottsbeskrivning. I följande protokoll är det två personer som anklagar varandra för misshandel:

- (12) *Item på samma dagh kom förrätta, Marie J tompten Och klagha på hans hinderson för thet han hade slagit henne wid ööga för thet hon hade slaghitt förskriffne hans Öffuer halzsen med En vidia (24.4.72).*

Som framgår av (12) är det Marie J Tomthen som anklagar Hans Hinderson för att ha slagit henne vid ögat, medan Hans påstår att Marie först hade slagit honom över halsen med en vidja. Båda anklagelserna innehåller ett adverbial som preciserar var slaget träffade, alltså *wid ööga* respektive *Öffuer halzsen*, men den senare preciserar också vilket tillhygge som användes av Marie. Möjligen kan skillnaden mellan dessa två brottsbeskrivningar tolkas som att det slag som Hans utdelade gjordes med handen.

När adverbiala beskrivningar förekommer syftar de, som i exemplet ovan, på antingen det vapen eller tillhygge som den anklagade använde, den kroppsdel som träffades eller den skada som uppstod, vilket är fallet i följande tre protokoll:

- (13) *Samme dag bleff Seffred barkare Saker 6 mark för han slog Store mas med En Stör j huffudet* (23.7.55).
- (14) *Erick Larson i humblesta i Tillinge Socken for han slog Jöns Masson i Walby kyrkeby i bröstet med en Kniff* (3.3.61).
- (15) *Samme dag bleff Oloff Tommosson fälter till 3 marck for han slog Seffredt på Sanden på munnen, så han blödde* (3.7.60).

De två adverbialen i (13), dvs. *med En Stör j huffudet* preciserar vilket tillhygge som användes och var på Store Mas kropp som slaget träffade. Det är inte osannolikt att någon form av skada uppstod efter ett sådant slag, med detta framgår inte av protokollet. På liknande sätt förhåller det sig i fallet med Erick Larson som *slog Jöns Masson i Walby kyrkeby i bröstet med en Kniff* (14). Så som brottet beskrivs framstår det som mer sannolikt att det inte uppstod någon skada på brottsoffret; det står inte vilken del av kniven som träffade Jöns Masson, men om det hade varit eggen hade brottet förmodligen inte beskrivits som ett slag utan som stick eller hugg. I (15) beskriver däremot de två adverbialen såväl den kroppsdel som drabbades som slagets konsekvens: Oloff Tommosson *slog Seffredt på Sanden på munnen, så han blödde*. I detta protokoll nämns däremot inget tillhygge.

Slå + direkt objekt och adverbiala bestämningar

I vissa protokoll uppträder både direkt objekt med referens till brottsbeskrivningen och en eller två adverbiala bestämningar. Från ett grammatiskt perspektiv har dessa således en annan konstruktion än de brottsbeskrivningar som består av slå med adverbiala bestämningar, men bestämningarna fyller samma semantiska funktioner genom att de beskriver förhållanden som brottsoffrets skador, vilken kroppsdel som drabbades och vilket tillhygge som användes. Konstruktionen med direkt objekt och adverbiala bestämningar återfinns i de fyra protokollen nedan, varav de tre första innehåller endast ett adverbial:

- (16) *Samme dag talade Seffred jakobsonn til marcus Oloff Ersons dräng för han slog honom med En Eyxhammare eth blånad* (15.7.58).
- (17) *Jtem klockaren för theth han slogh äskele eth slaggh med en yxhamar* (29.5.71).
- (18) *Jöns Masson i Walby kyrkeby for han slog Erick Larson i humblesta i huffudt en kula* (3.3.61).

Det direkta objektet kan referera till brottsoffrets skada (*en kula; eth blånad*), eller till det antal slag som utdelades av gärningsmannen (*eth slag*) där *eth* får ses som ett kvantifierande attribut. Adverbialen (18) preciserar den drabbade kroppsdelen (*i huffudt*) eller tillhygget som användes, vilket i både (16) och (17), var en yxhammare (*med en yxhamar; med En Eyxhammare*). I (18) finns dock ingen uppgift om tillhygge, vilket skulle kunna tolkas som att brottet utfördes med bara nävarna.

Det finns i materialet endast ett exempel på konstruktionen *slå* med direkt objekt och två adverbiala bestämningar, och detta är också materialets mest detaljerade beskrivning av slag:

- (19) *Sama dag kom for rette kuse Seffreth och talade til hans hinderson som inkort hade pa hans aker om eth slaxmol som han honom slageth hade i huffudet med en sten eth stort sår* (29.5.71).

I (19) redovisas hur Hans hade slagit Seffreth i huvudet med en sten så att ett stort sår uppstod. Det första adverbialet (*i huffudet*) syftar självfallet på den kroppsdelen som utsattes för slaget, medan det andra (*med en sten*) refererar till det tillhygge som Hans använde. Dessutom finns i denna uppteckning adjektiv-attributet *stort* som i viss mån preciserar skadan, dvs. *eth stort sår*.

VP med andra centrala verb än *slå* samt verblösa beskrivningar av slag

En del brottsbeskrivningar är svårtolkade, eftersom de utgörs av VP där det centrala verbet ger en diffus bild av misshandeln eller helt saknar verb och i stället utgörs av en NP. Gemensamt för alla dessa brottsbeskrivningar är att brottsoffrets skador framhävs. I VP görs detta genom det direkta objektet där det centrala verbet är *göra* eller (*ut*)*giva*:

- (20) *Mondagen nesth ephther Olawi regis et martiriis [2 aug.] vart Håkon reff saker för pusth och hårriff han gjorde knut Jåpson* (2.8.40).
- (21) *Ther nest bleff finske Siman kallat fram för rätten. För thet han hade vtt giffuit En blåna* (21.11.73).
- (22) *kom för Rätta Jören skotthe, Och klagade på hans Jönsson, wid becken, för thet han hade luppit Öffuer 3 Rännestena Ephther honom, Och giffuit honom bloduithe, Och blåna* (19.11.78).

Det torde vara uppenbart att det är ett slag som avses med beskrivningen *pusth ... han gjorde knut Jåpson* (20), eftersom *pust* ju betyder 'örfil'. Med vägledning av de NP som beskriver skadorna i (21) och (22), dvs. *en blåna* respektive *bloduithe, Och blåna* bör troligtvis även verben *vtt giffuit* (21) och *giffuit* (22) ses som att de refererar till slag. Denna typ av skador omtalas nämligen aldrig i samband med några av de andra verben som konkret beskriver misshandeln, som *sticka* eller *hugga*. Däremot står *blånad* och

blodvite som direkt objekt i ett flertal beskrivningar med det centrala verbet *slå*.

Samma logik kan, enligt min uppfattning, tillämpas i analysen av nedanstående protokoll där brottsbeskrivningen till delar endast består av substantiven *blodvite* och *blånad*:

- (23) *Erik Olson Och tommos larsen Ock klagade, på huar annan, för bloduite Och blåna: Och hade tomos larsen wtt giffuit bloduithen Och för pust Erick Olsons sack war för Epter löp, för oquems ord, och för blåna (8.8.79).*

I (23) beskrivs varför Erick Olson och Tomos Larson befins skyldiga till misshandel av varandra. Protokollet utgörs till stor del av en uppräknig av de brott de begått. Uppräknigen kan för en nutida läsare förefalla något grammatiskt inkonsekvent. De två kontrahenterna klagade på varandra *för bloduite Och blåna*. Därefter sägs i en VP att Tomos Larson hade *wtt giffuit bloduithen* följt av prepositionsfrasen *för pust*. Erick Olson anklagades däremot för att ha sprungit efter Tomos, sagt okväden till honom och givit honom en blånad, allt formulerat som prepositionsfraser där substantivet i de två första anklagelserna beskriver de aktuella handlingarna, medan den sista anklagelsen fokuserar på den skada han åstadkom, sannolikt genom ett slag. Det finns ytterligare ett fall där beskrivningen av den brottsliga handlingen är högst oklar, men som jag med samma argumentering vill hänföra till brottskategorin slag:

- (24) *Kom samma dagh per skommar och Tallade till hans y Tomptten om ett sårremåll om blodhvitte (27.4.59).*

Av brottsbeskrivningen *ett sårremåll om blodhvitte* (24) framgår inget om den konkreta gärning som leder till kroppsskada, endast att det handlar om "handling eller tillfälle då någon rättsstridigt tillfogas sår"(SAOB), vilket ju innefattar alla de brottsliga gärningar som beskrivs i MeSt SBI.

Hugg och stick

Misshandel som utförs genom att sticka eller hugga någon är belagda i 13 protokoll (Tabell 1). Alla dessa beskrivningar är grammatiskt uppbyggda av en VP med ett centralt verb som på ett konkret sätt beskriver misshandeln, dvs. *hugga* och/eller *sticka* eller *rista* (Tabell 1). I dessa fall bör någon form av vapen ha använts, men detta uttrycks inte alltid explicit, vilket är fallet i nedanstående protokoll där Oloff Tommesson fälls för att han *hug mickel Est* (25):

- (25) *Samme dag feste Oloff tommesson vt j Kongen och staden för han hug mickel Est 6 mark (1.5.57).*

- (26) *Och mickel hug honom igen feste vt der före kongen och staden penningar 2 mark (1.5.57).*

I det nyss citerade protokollet finns inga bestämmingar till verbet *hugga*, som anger exempelvis vilket/vilka vapen som användes eller om någon av kontrahenterna fick några skador. Däremot ges i (26) en mycket summarisk förklaring till varför Mickel Est högg Oloff Tommesson genom adverbialet *igen*, dvs. att Mickel högg Oloff som hämnd för dennes hugg.

I alla övriga protokoll där misshandeln utgörs av hugg eller stick finns minst en bestämming till det centrala verbet, som i de fall som relateras nedan där verbhandlingen preciseras genom direkt objekt:

(27) *Jtem Gregers Nilson en köpmanna dreng i Stockholm for han stack Pelle // Pederson en borgare i Stockholm eth köthsår och for thet han hårdrog honom* (3.3.61).

(28) *Samme dag klagade Erik Massons son til hindrikk skommare för han hug honom heller stackh honom tw saar* / (26.3.58).

I brottsbeskrivningarna ovan refererar det direkta objektet till den skada som brottsoffret fick, dvs. *eth köthsår* (27), respektive *tw saar* (28) där antalet sår anges. I inget av protokollen preciseras dock exakt vilka kroppsdelar som drabbades, eller vilken typ av vapen som användes. En egenhet i (28) är de två alternativa verbhandlingarna i formuleringen *han hug honom heller stackh honom*. Uttrycket skulle möjligen kunna uppfattas som ett ordpar använt för att ge emfas åt den aktuella misshandeln. Det finns dock inga andra exempel i materialet på denna typ av stilgrepp, och kanske bör uttryckssättet därför bara tolkas som att det var oklart hur gärningen utfördes.

Som bestämmingar till de centrala verben *hugga* och *sticka* förekommer även en kombination av direkt objekt och adverbial, vilket ger en något högre precision åt dessa brottsbeskrivningar än de tidigare presenterade för stick och hugg:

(29) *12 Julij bleff Knutth Jåpson saker för han hwg hwstrv Elin Karffwans dreng j ryggen fultsåre* (12.7.40).

(30) *Samma dag feste hustrv Karin belters vt för sin dreng / för han stack en lansknecht iij styng med en kniff* (13.9.40).

I både (29) och (30) refererar det direkta objektet till brottsoffrets skada, dvs. *fultsåre* och *iij styng* som i det senare protokollet utgörs av *iij styng* där antalet sår således omtalas. I det förra protokollet handlar det om ett fullt sår (*fultsåre*). MEST förklarar begreppet som att ”han [brottsoffret] blir huggen eller stucken i hullet, i bröstet eller i armen, upptill eller nedtill, eller i lårben eller läggben, så att det går sönder och måste spjälkas, och benskärva löses ut” (SBI, VII). Under förutsättning att skrivaren tog fasta på SB:s beskrivning bör det således vara en allvarlig skada som åsyftas i (29), där också den skadade kroppsdelens framhåvs genom adverbialen (*j ryggen*). I (29) sägs inget om vilket vapen som användes, vilket däremot framgår i (30) av adverbialen

med en kniff, som dock inte upplyser om var på brottsoffrets kropp som de tre sticken tog.

Resterande belägg för stick- och huggbrott inkluderar bestämmningar i form av två adverbial, men vad avser de uppgifter som ges om brottet skiljer sig inte dessa från de nyligen redovisade beskrivningarna med direkt objekt och adverbial:

(31) *Samma dag kom fför rett Oloff Tomeson Och hade stungith Akus Jonson i ryggen med en dARTH (16.6.64).*

(32) *Samme dagh [2 Martij] Kom för retten jören j Åkerby och talade til hans j tomnten för han hug honom j låred med En yxsse (2.3.56).*

Det förstnämnda protokollet berättar att Oloff Tomeson dömdes för att ha stuckit Akus Jonson i ryggen med en dolk, medan det andra handlar om domen mot Hans j Tomnten som hade huggit Jören j Åkerby i låret med en yxa. I båda dessa protokoll används adverbialen för att beskriva dels det vapen som användes vid brottet, dvs. *med en dARTH* (31) respektive *med En yxsse* (32), dels den kroppsdel som drabbades, genom formuleringarna *i ryggen* (31) och *j låred* (32). I det analyserade materialet finns ett protokoll där det centrala verbet är *rista*:

(33) *27 Augustii warth Bertel matzson sack för han riste Erich Finne j Armen med en teliekniff (27.8.1541).*

Skrivarens val av centralt verb bör väl här (33) reflektera behovet av att beskriva en lindrigare typ av misshandel än de stick- och huggbrott som hitintills presenterats. Utöver detta skiljer sig inte denna brottsbeskrivning från de övriga; de två adverbialen beskriver den kroppsdel på Erich Finne som utsattes (*j Armen*) och det vapen som Bertel Matzson använde (*en teliekniff*).

Hårdrag

Nio av det undersökta materialets protokoll tar upp domar där någon har dragit någon annan i håret (Tabell 1). Brottsbeskrivningen kan formuleras genom verben *hårdra*, *hårriva*, eller genom substantiven *hårriv* och *hårdrag*.

(34) *Mondagen nesth ephther Olawi regis et martiriis [2 aug.] vart Håkon reff saker för pusth och hårriff han giorde knut Jåpson (2.8.40).*

(35) *Samma dag varth Knuth jåpson sack för han hårreff Håkon reff (2.8.40).*

De två domar som presenteras i (34) och (35) hör ihop. I den förra domen bedöms Håkan Reff skyldig till *hårriv* mot Knut Jåpson, i den andra döms Knut Jåpson för samma brott mot Håkan Reff, men medan brottet i förra domen beskrivs genom substantivet *hårriff*, beskrivs det i den senare domen med hjälp av verbet *hårreff*. I inget av fallen används några bestämmningar som

preciserar brottshandlingen. Detta är också fallet i de övriga fyra protokoll som tar upp denna typ av misshandel, vilket också kan framstå som självklart. Vilken kroppsdel som drabbas behöver knappast påtalas, och det torde vara sällsynt med synliga skador till följd av detta brott, som sannolikt alltid utförs med händerna.

Hårdragning verkar inte sällan ha uppträtt i kombination med andra former av misshandel, som exempelvis i (27) ovan där Gregers Nilson förutom att han *hårdrog* Pelle Pederson också *stack* /.../ *eth köthsår*. I (6) presenterades ett fall där Achus Jönsson beskylldes för att ha *hårdragit* Heese Erick, vilket leder till följande motanklagelse från den förra och dom mot senare:

(36) *Samme dag bleff Heese Erick fälter til 6 marck for han slog Achus Jönson igen och hårdrog honom (7.6.60).*

Heese Erick slog alltså tillbaka (igen) och hårdrog Achus Jönson enligt protokollet (36). Samma kombination av brott, dvs. slag och hårdragning Anna Mosse Jakopz skyldig till:

(37) *Kom för Rätta hustru anna Mosse Jakopz Och klage på Suens skrädhars hustru // thet hon hade slagit henne pust och för hårdragh (3.9.78).*

Brottsbeskrivningen i (37) följer det mönster som diskuterades i anslutning till (23) ovan, nämligen en VP (*hade slagit henne pust*) följd av en prepositionsfras (*för hårdragh*). Denna grammatiska inkonsekvens förstärker intrycket att det är två separata brott som omtalas, även om denna effekt kanske inte var avsedd från skrivarens sida.

I ett fall används en annan verbfras för att beskriva handlingen att dra någon i håret, men med det centrala verbet *släpa*:

(38) *Samma dag bleff lasse j skarnfärdingen sack för han slog sina husquinno iij blånader och släpade henne wed håret (21.4.41).*

Hårdrag är ett begrepp som lyfts i MeSt (SBI, XII) och jämföras där med *kindpust* och med handlingen att dra kniv utan att skada någon. Verbvalet i (38) beskriver uppenbarligen samma typ av handling som i de hitintills refererade protokollen över hårdragning, men möjligen åsyftas i en mer brutal form av detta eftersom *släpa* väl indikerar att gärningsmannen förflyttade brottsoffret över ett visst avstånd och ett visst underlag.

Bett och lemlästning

Det finns två brottsbeskrivningar i det undersökta materialet som avviker helt från dem som presenterats hitintills. I båda fallen handlar det om misshandelns karaktär, som i följande exempel framställs på ett mycket konkret sätt:

- (39) *Samma dag bleff Erich Finne saker för han bet bertel matzson j Armen iij beth*
(27.8.41).

Förutom att detta är det enda exemplet i materialet på att någon bitit en annan, följer dock denna brottsbeskrivning det mönster som beskrivits tidigare, dvs. att VP kompletteras av ett adverbial (*j Armen*) som relaterar till den utsatta kroppsdelen och ett direkt objekt där ett kvantifierande attribut beskriver skadornas omfattning (*iij beth*).

Den brottsbeskrivning som handlar om lemlästning talar inte explicit om vari skadorna består eller vilka konkreta våldshandlingar som ligger till grund för beskrivningen:

- (40) *Samma dag vart lasse skomare saker for han haffde hamblat sin quinno*
oskelichan (2.8.40).

Det centrala verbet *hamla* i (40) anknyter semantiskt till brottsoffrets skador, dvs. att hon skadades svårt och möjligen blev ”invalid eller krympling” (Söderwall, A–L; SAOB). Kanske kan man tolka det i sammanhanget ovanliga verbvalet som ett sätt att beskriva ett ovanligare och mycket allvarligare brott än alla övriga misshandelsfall i Enköpings tänkeböcker. Ett indicium på detta finns även i valet av adverbial, dvs. *oskelichan*. Detta ord hade i fornsvenskan flera betydelser, alla med starkt negativa konnotationer. Närmast till hands ligger betydelser som ’utan sans eller måtta’, ’utan skäl’ eller ’orättmätigt’ (Söderwall, M–T). Värderande ord förekommer inte materialet för övrigt, så även i detta avseende utgör (40) ett undantag.

Sammanfattande diskussion

De brottsbeskrivningar som analyserats i denna studie uppvisar betydande likheter vad gäller den grammatiska uppbyggnaden. De flesta konstrueras av ett centralt verb som refererar till antingen slag, hugg och/eller stick, hårdragning eller bett; den sista brottskategorin är dock representerad endast i ett protokoll (jfr Impola, Karonen & Lönnroth 2020: 283). Det centrala verbet kompletteras vanligen av bestämmningar i form av direkt objekt och/eller adverbial som beskriver en eller flera av följande omständigheter: brottsoffrets skador, den drabbade kroppsdelen och det vapen som användes. Det är därför tydligt att stadsskrivarna i Enköping, liksom de i Stockholm, i hög grad förhöll sig till någon form av skrivkonventioner (Pettersson 2017: 64; 210–213; 216–217; Carlquist 2000; Westum, Salomonsson & Carlquist, under publ.)

Det finns dock några undantag från det nyss beskrivna mönstret. Det ena undantaget utgörs av brottsbeskrivningar som saknar bestämmningar till det centrala verbet, närmare bestämt (1) och (25) där *slå* respektive *hugga* står utan ytterligare beskrivningar av misshandeln. Det andra undantaget utgörs av verblösa beskrivningar där misshandeln beskrivs genom en NP, som i (23) där brottsbeskrivningen är en del av den PP som utgör domen, dvs. att någon

döms *för pust* och/eller *för blåna*. Samma konstruktion uppträder även i beskrivningar av hårdragning, se (34) och (37). Slutligen finns den unika brottsbeskrivningen *hamla oskelichan* (40). Grammatiskt sett är detta uttryck konstruerat enligt det generella mönstret med ett centralt verb och bestämning, men det avviker från övriga brottsbeskrivningar dels genom valet av centralt verb, dvs. *hamla* 'lemlästa', dels genom den adverbiala bestämningen som utgörs av ett negativt värderande ord, *oskelichan* 'utan sans eller måtta', 'utan skäl' eller 'orättmätigt'.

Som framgår av de 40 brottsbeskrivningar ur materialet som redovisas i resultatavsnittet, är de alla rätt kortfattade; det gäller förstås även de belägg som inte är citerade. Detta ligger också i linje med Mobergs iakttagelser om att brottmål generellt sett hörde till rådstugornas rutinärenden och inte ägnades särskilt mycket uppmärksamhet, vilket också skulle förklara protokollens formelartade karaktär (Moberg 2010: 111). Under 1500-talet pågick visserligen förändringar i processrätten, som ledde till högre beviskrav och därmed en mer omfattande dokumentation av brottsärenden, men mycket tyder på att det nya synsättet inte hade slagit igenom i Enköpings rådstuga (Westum, Salomonsson & Carlquist, under publ.). I den gamla edgärds-mannaprocessen var rättegångarna ofta summariska; antingen hade någon sett den åtalade begå det brott han eller hon anklagades för och kunde vittna, eller också kunde den åtalade svära sig fri med hjälp av sina edgärdsmän eller -kvinnor (Inger 2011: 62). Vad som hade hänt och hur det skulle dömas var under medeltiden därför i mångt och mycket avklarat före rättegången, som i första hand syftade till att skapa fred i lokalsamhället (Lenman & Parker 1980; Taussi Sjöberg 1996: 21), och därmed fanns inget behov av en noggrann skriftlig dokumentation.

Vissa inslag i Enköpingsprotokollens beskrivningar av misshandelsfall tyder också på att den juridiska precisionen i den skriftliga dokumentationen inte var särskilt avgörande. Detta gäller exempelvis de fall där verben *slå* (1) eller *hugga* (25) står utan någon form av preciserande bestämningar, utan det enda som står i protokollen är att någon slagit eller huggit en annan och därför döms till böter. Det samma gäller de verblösa konstruktionerna i (23), (34) och (37) där brottsbeskrivningen utgörs av endast en NP utan bestämningar, dvs. *pust*, *blånad* respektive *hårdragning*. På liknande sätt förhåller det sig med (24) där det talas om ett *såramål om blodvite* där verb som beskriver den aktuella handlingen saknas och nominalfrasens huvudord endast säger att det handlar om misshandel. Beskrivningar av denna typ kan associeras till edgärds-mannaprocessen, men möjligen också till en muntlig kultur där det som hade hänt före rättegången, det man kunde se med egna ögon, och det som där uttrycktes muntligt där och då var mer väsentligt än den efterföljande skriftliga dokumentationen av händelserna. I samma riktning pekar flera opreciserade brottsbeskrivningar, t.ex. (20) som endast talar om *pust* och *hårdragning* som en individ *gjorde* mot en annan.

Brottsbeskrivningarna, liksom övrigt innehåll i tänkeböckerna, består av renskrivna notat som stadsskrivarna gjorde under pågående möten i rådstugan (Moberg 1989: 21; Carlquist 2000: 101). Återkommande uttryck i brottsbeskrivningarna kan därför betraktas som ett utslag av en summering som stadsskrivaren har gjort av ett visst misshandelsmål, och inte som en återgivning av vad som faktiskt sades under rättegången (Biber & Finegan 1992: 702; Culpeper & Kytö 2000: 178; Lönnroth 2007: 181–182; Pettersson 2017: 59). I Enköpingsprotokollen över misshandelsmål finns sådana fasta fraser i beskrivningar av slag, dvs. *slå någon pust, slå någon blånad, slå någon blodvite*. Även om det finns lakuner i Enköpings tänkeböcker (Ljung 1963: 263–272), framstår det som klart är dessa uttryck beskriver de allra vanligaste misshandelsbrotten i senmedeltidens Enköping, något som kan ha främjat ett formelartat språkbruk med hemvist i medeltidens muntliga kultur och vardagsspråk (Moberg 2010: 111; jfr Impola, Karonen & Lönnroth 2020: 268).

Till de drag som möjligen kan kopplas till muntlighet och till Enköpings specifika skriftbruksmiljö hör också att inslaget av tyska ord och formuleringar är närmast obefintligt; äldre tyska lånord finns dock i exempelvis några av de yrkesbetecknande tillnamn som förekommer i protokollen, som *timmerman* (1) och *bardskärare* (11). Härvidlag skiljer sig Enköpingsprotokollens brottsbeskrivningar från Stockholms protokoll, som i hög grad präglas tyskt inflytande i såväl fasta uttryck som juridisk terminologi (Moberg 1989: 22). Den bakomliggande orsaken till detta var Stockholms tvåspråkiga miljö, och de många tyskar som präglade stadsliv och administration (Moberg 1989: 29–34; 253). Enköpings administration ser ut att ha varit mer homogent svensk, att döma av de namn som förekommer i tänkeböckernas protokoll, inklusive rådmän och borgmästare (Ljung 1960–1966; se även Ljung 1963: 244–302). Troligen saknade Enköpings stadsskrivare formell utbildning, även om några av dem hade fått praktisk träning genom olika administrativa uppdrag på annat håll, och skrivarmiljön var instabil i så måtto att stadsskrivarna ofta byttes ut. Det finns därför skäl att tro att Enköpingsmiljön inte direkt har främjat utvecklingen mot en högre grad av skriftspråklig precision (se Westum, Salomonsson & Carlquist, under publ). Det verkar dock inte heller vara i protokoll över brottmål som denna utveckling sker först, utan i andra ärendekategorier (Pettersson 2017: 190).

I Enköpings brottsbeskrivningar saknas sådana skriftspråkliga drag som Pettersson (2017) och Carlquist (2000) observerade i främst i tidigmoderna kamerala och administrativa protokoll i Stockholms tänkeböcker, och som kan kopplas till en högre grad av juridisk precision, såsom nominaliseringar och bisatser (Pettersson 2017: 193–196; Carlquist 2000). I de brottsbeskrivningar som har analyserats i denna studie förekommer visserligen nominaliseringarna *hårdrag* och *hårriv*, men dessa kan knappast betraktas som särskilt skriftspråkliga. Därutöver finns *en* konsekutiv bisats i materialet, där det beskrivs att brottsoffret slogs över munnen, *så han blödde* (15). Ordpar

med förstärkande och preciserande effekt saknas också (jfr Pettersson 2017: 188–189), något som kan ha ett samband med Carlquists antagande om att stereotypa och därmed genrebyggande drag är vanligare i kamerala och administrativa ärenden som till sin karaktär är likartade, medan varje brottmål återger en unik händelse (Carlquist 2000: 102). Mot detta antagande kan dock anföras de frekvent använda fasta uttrycken för olika typer av slag som anfördes ovan, och det relativt stabila innehållet i verbfrasernas bestämningar, som bör kunna ses som en typ av konventionalisering och juridisk precisering.

I fråga om ordval finns möjligen också indikationer på skriftspråklighet, närmare bestämt i användningen av uttryck som tas upp i Sårabalken i MEST (jfr Impola, Karonen & Lönnroth 2020: 268; 288). Orden *hårdrag* och *pust* är exempel på detta. Därutöver finns brottsbeskrivningar av slag, där det explicit talas om att brottsoffret har tillfogats en eller flera *blånader* eller *blodviten*, vilka båda refererar till skador som ofta omtalas i SBI. Mer sällsynta är uttrycken *fullt sår* och *köttsår* som beskriver mycket allvarliga skador. Alla dessa ord och uttryck är belagda redan i fornsvenskan (Söderwall), dvs. i skriftliga källor, och det är naturligtvis omöjligt att för nu levande människor avgöra om uttrycken var vanliga även i det muntliga vardagsspråket, eller om de på 1500-talet betraktades som termer i ett specifikt juridiskt fackspråk. Till skillnad från *pust*, *hårdrag*, *blånad* och *blodvite*, förklaras dock *fullt sår* och *köttsår* utförligt i SBI (se 1.2 Såramålsbalken i Magnus Erikssons stadslag), vilket ger dessa uttryck en prägel av en viss juridisk precision.

Kvantifierande attribut används mer som regel än som undantag i beskrivningar av blånader, blodviten och sår. Stadsskrivarna protokollförde inte allt som sades under rättegångarna, och definitivt inte ordagrant, utan de gjorde mer eller mindre subjektiva återgivningar av tal (se Culpeper & Kytö 2000: 178; Lönnroth 2007: 181–182; Pettersson 2017: 59). Därmed bör de också ha gjort ett urval bland de uppgifter som lämnades av dem som var närvarande i rådstugan. Uppenbarligen var det i de flesta fall viktigt att dokumentera antalet blånader, blodviten och sår, dvs. skadornas omfång, och detta drag bör därför kunna betraktas som en strävan mot en preciserad skriftspråklig dokumentation av misshandelsbrott.

I samma riktning pekar möjligen de brottsbeskrivningar som har tre bestämningar i form av direkt objekt och ett eller två adverbial, och som preciserar såväl de skador som uppstod på brottsoffret, vilken kroppsdel som drabbades och vilket vapen eller tillhygge som den misshandelsanklagade använde. Det faktum att stadsskrivarna har ägnat dessa förhållanden så stor uppmärksamhet att de har bemödat sig om att skriva ned dem, kan eventuellt ses som ett indicium på att skiftet från edgärdsmanprocess till nämndprocess med dess större krav på bevisning och noggrannhet i den skriftliga dokumentationen var på väg att slå igenom även i Enköping (Inger 2011: 61–65). En tidigare studie av förtalsmål i Enköping och Stockholm under senare hälften av 1500-talet pekar dock mot att edgärdsmanprocessen fortfarande

var i kraft i Enköping, medan nämndprocessen var implementerad i Stockholm, vilket framgår av protokollens längd och struktur, förekomsten av rekonstruerat tal från såväl svarande som käreande och ofta även vittnen (Westum, Salomonsson & Carlquist, under publ.; jfr Culpeper & Kytö 2000: 12–18; Lönnroth 2007).

I denna studie har jag analyserat och diskuterat beskrivningar av misshandel från Enköpings rådstuga och finner att de mönster som uppträder väsentligen anknyter till den gamla edgärdsmanprocessen med dess obefintliga krav på bevisning och därmed lägre krav på noggrann skriftlig dokumentation (se Lenman & Parker 1980; Taussi Sjöberg 1996: 21). Som nämnts, anser jag mig dock kunna se vissa mönster som pekar mot en ökande grad av precision i brottsbeskrivningarna, mer typiska för nämndprocessen. Sammantaget verkar det dock som att Enköpings stadsskrivare befann sig i en gränzon mellan muntlig och skriftlig kultur som Carlquist (2000: 101) beskriver.

Såväl analys som diskussion i denna artikel utgår från en helhetssyn på materialets brottsbeskrivningar. Men bakom de enskilda protokollen står sex olika stadsskrivare (se Material och metod). Det kan därför inte uteslutas att det finns skillnader mellan dessa skrivare som kan vara intressanta i den diskussion som förs i denna artikel, och att en jämförelse mellan Enköpings olika skrivare därför kunde sätta såväl rättshistoriska förhållanden som språkliga mönster i ett annat ljus, särskilt i en större undersökning som också inkluderade andra typer av brott än misshandel. För att fördjupa diskussionen om den tidiga utvecklingen av ett juridiskt skriftligt språkbruk i förhållande till nämndprocessens intåg i svenska rådstugor skulle det därutöver behövas jämförande studier mellan tänkeböcker från olika städer, och denna studie skulle i så fall behöva utsträckas över den tidigmoderna epokens första årtionden.

Källa

Ljung, Sven. 1960–1966. *Enköpings stads tänkeböcker 1540–1595*. Lund: Håkan Ohlssons boktryckeri.

Litteratur

Andersson, Hans (1998), "Androm till varnagel..." *Det tidigmoderna Stockholms folkliga rättskultur i ett komparativt perspektiv*. Stockholm Almqvist & Wiksell International.

Biber, Douglas & Edward Finegan (1992), "The linguistic evolution of five written and speech-based English genres from the 17th to the 20th centuries", i Matti Rissanen, Ossi Ihalainen, Terttu Nevalainen & Irma Taavitsainen (red), *History of Englishes. New Methods and Interpretations in Historical Linguistics*. Berlin: De Gruyter, s. 688–704.

Brottsbalken, SFS1962:700. <https://lagen.nu/1962:700#K3>

- Carlquist, Jonas (2000), "Och war thetta huss lagbudith, lagstondit och hembudith. Om husköp och formelartat språkbruk i Stockholm stads tänkeböcker", i Lars-Erik Edlund (red), *Studier i svensk språkhistoria 5. Förhandlingar vid Femte sammankomsten för svenska språkets historia, Umeå 20–22 november 1997*. Umeå: Umeå universitet, s. 101–116.
- Culpeper, Jonathan & Merja Kytö (2010), *Early Modern English Dialogues. Spoken Interaction as Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ericsson, Niklas (2003), *Rätt eller fel? Moraluppfattningar i Stockholm under medeltid och Vasatid*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Harrison, Dick & Bo Eriksson (2010), *Sveriges historia: 1350–1600*. Stockholm: Norstedts.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (red) (1962), *Magnus Erikssons landslag. I nusvensk tolkning*. Stockholm: Nordiska bokhandeln.
- Impola, Petteri, Karonen, Petri & Lönnroth, Harry (2020), "Språkbruk i svenska städer under tidigmodern tid. Ny metod för att analysera ordförrådet i domböcker från 1600-talet". *Historisk tidskrift för Finland* 105:3.
- Inger, Göran (2011) [1997], *Svensk rätts historia*. Malmö: Liber.
- Larsson, Inger (2003), *Svenska medeltidsbrev. Framväxten av ett offentligt skriftspråk*. Stockholm: Norstedts.
- Lenman, Bruce & Geoffrey Parker (1980), "The State, the Community and the Criminal Law in Early Modern Europe", i Vic Gatrell, Bruce Lenman & Geoffrey Parker (red), *The Social History of Crime in Western Europe since 1500*. London: Europa Publications, s. 11–48.
- Ljung, Sven (1963), *Enköping stads historia 1. Tiden till och med 1718*. Lund: Stadsfullmäktige i Enköping.
- Lönnroth, Harry (2007), "Karlar, inttet will iagh sittia och äta eller dricka medh denna mannen." Citatmeningar i en finländsk dombok i sent 1600-tal". *Arkiv för nordisk filologi* 122, s.181–247.
- Lönnroth, Harry & Pettersson, Theresia (2023), Tänkeboken som texthistoriskt vittne. Skrivarstrategier och textprocesser i 1630-talets Stockholm. *Arkiv för nordisk filologi* 138: 129–180.
- MES = *Magnus Erikssons Stadslag. I nusvensk tolkning* (1966), Åke Holmbäck & Elias Wessén (red). Stockholm: Nordiska bokhandeln.
- Moberg, Lena (1989), *Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Moberg, Lena (2010), "Stockholms medeltida tänkeböcker", i Inger Larsson, Sven B. Jansson & Rune Palm (red), *Den medeltida skriftkulturen i Sverige: genrer och texter*. Stockholm: Stockholms universitet, s. 109–122.
- Pettersson, Theresia (2017), *Stockholm stads tänkeböcker. Funktionell texthistoria*. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 66. Stockholm: Stockholms universitet.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket 1893–*. Lund: Svenska Akademien.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik (1999), *Svenska Akademiens grammatik*, 1–4. Stockholm: Svenska Akademien.
- Söderwall = Söderwall, Knut Fredrik. 1884–1918. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Lund.

- Taussi Sjöberg (1996), *Rätten och kvinnorna. Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talet*. Stockholm: Atlantis.
- Tontti, Jarkko (2000), "Olaus Petri and the rules for judges". *Associations – Journal for Social and Legal Theory* 4(1), s. 113–128.
- Westum, Asbjørg, Salomonsson, Johanna & Carlquist, Jonas (2025), "Town scribes' use of language in slander cases: a comparative analysis of 16th century town court records from Enköping and Stockholm.", i Theresia Pettersson & Harry Lönnroth (red), *Town Scribes as Mediators of Literacy in Early Modern Sweden*. Amsterdam: De Gruyter Mouton. [under publ.]